ISSN 0258-0802. LITERATŪRA 2002 44(1)

# „PATIKIMIAUSIO" *ANYKŠČIŲ ŠILELIO* ŠALTINIO TEKSTAS: TARP LINGVISTIKOS IR POEZIJOS

**Paulius Subačius**

Vilniaus universiteto Literatūros istorijos ir teorijos katedros docentas

Visuotinai žinoma, kad garsiausių pasaulietinių Antano Baranausko kūrinių autografai neišlikę. Nors nuorašai ir pirmosios publikacijos tarpusavy gerokai skiriasi, literatūros istorikai bei leidimų rengėjai niekuomet nedramatizavo autentiško teksto problemos. Skelbiant *Dainu dainelę* bei *Kelionę Petaburkan* dar šiek tiek abejota dėl teksto apimties ir nuoseklumo, tačiau *Anykščių šilelis*, išskyrus ginčytiną antrosios eilutės konjektūrą „tiki > tikę"[1], laikytas tekstologiškai nedviprasmišku atveju. Apriorinė poemos šaltinių patikimumo prielaida, viena vertus, brėžė siauras praktinių redakcinių sprendimų ribas, antra vertus, neskatino rimčiau kelti bendresnių klausimų apie *Anykščių šilelio* teksto istoriją bei jos tekstologines implikacijas. Šio straipsnio užmačia – parodyti, kaip filologinė analizė ir autorinės intencijos bei socialinės tekstų produkcijos teorinės perspektyvos leidžia dekonstruoti tradicinius poemos šaltinių hierarchijos argumentus.

## I

Iš penkių svarbiais laikomų *Anykščių šilelio* šaltinių – Klemenso Kairio [~1859] ir Anupro Baranausko (?)[2] [~1859] nuorašų bei *Metskaitlių* [1860–1861], *Litauische Studien* [1875] ir *Ostlitauische Texte* [1882] publikacijų[3] – prioritetas pomirtiniuose leidimuose visuomet teiktas pastarajam šaltiniui[4]. Pirmieji redaktoriai – Jonas Jablonskis, Juozas Grajauskas (?), Mykolas Biržiška, Antanas Vengris – savo sprendimo neaiškino. Aleksandras Žirgulys 1954 m. leidime argumentavo, kad *OT* „jau galutinai nusistojusi 'An. šilelio' apimtis"[5], o Reginos Mikšytės teigimu, *OT* tekstas – „pirmas pilnas poemas tekstas", jis „laikomas autorizuotu 'Anykščių šilelio' tekstu"[6].

[1] Mūsų naujausią komentarą šios konjektūros tema žr. Paulius Subačius, „Filologinė *keliavedžio* tapatybė", rec: Antanas Baranauskas, Rinktinė, 2001, *Darbai ir dienos* 29, 2002, 272.

[2] Regina Mikšytė nekomentavo abejonės dėl nuorašo kilmės, žr. Regina Mikšytė, Bonifacas Stundžia, Marius Daškus, „Kūrinių komentarai", *Antanas Baranauskas, Raštai* 1, parengė Regina Mikšytė, Marius Daškus, Vilnius: Baltos lankos, 1995, 499; grafologinė Antano Baranausko brolių užrašų ekspertizė nebuvo atliekama, nors medžiagos yra pakankamai.

[3] Žr. *ten pat*, 498–511; toliau šie šaltiniai trumpinami atitinkamai: *KKN, ABN, IM, LS, OT*.

[4] Plg. Regina Mikšytė, „Iš Baranausko raštų istorijos", *ten pat*, xiii.

[5] [Aleksandras Žirgulys] A. Ž., „Paaiškinimai: 'Anykščių šilelio' leidimai", *Antanas Baranauskas, Anykščių šilelis*, Vilnius: Valst. grožinės literatūros l-kla, 1954, 47.

[6] Regina Mikšytė, *Antano Baranausko kūryba*, Vilnius: Vaga, 1964, 183, 186; identiškos frazės: Regina Mikšytė, *Antanas Baranauskas*, Vilnius: Vaga, 1993, 107–108.

Kai kalbama apie poemos apimtį, turima omeny, kad *IM* bei *LS* publikacijose yra 322, o *OT* – 342 eilutės (*KKN ir ABN* perteikia vien pirmąją poemos dalį, 1–176 eilutes). Teksto pilnumo argumentas, žinoma, labai svarbus, tik būtina išskirti du aspektus. Viena, 300-osios eilutės paskutinis žodis *tėvynę* ir 275–276 [*Visos buvę viršūnės*...] bei 329–336 [*Atvažiavo kučmeistras*...] eilutės[7] *egzistavo* Laurynui Ivinskiui pateiktame *Anykščių šilelio* antrosios dalies autografe ar nuoraše (*IM* protografe), tačiau išbrauktos cenzūros reikalavimu. Iš cenzūros dokumentų (329–336 eilučių vertimo į rusų kalbą, t. y. netiesioginio šaltinio) matyti, jog šios atkarpos buvo labai artimos žinomiems *OT* variantams[8]. Pilna 300-oji eilutė atstatyta jau *LS*, o likusios – tik *OT*. Tai, kad *OT* – vienintelis tiesioginis šaltinis, liudijantis dešimt minėtų eilučių, yra nepakankama priežastis jo tekstą interpretuoti kaip kitą (pataisytą, papildytą) redakciją nei perteiktoji *IM*. Teorinė dilema, kas – tekstas ar šaltinis – šiuo atveju laikytinas nepilnu, čia iškyla visu aštrumu[9].

Antras, kur kas keblesnis klausimas – 237–246 eilučių, vadinamojo epizodo apie Puntuką, tapatinimas su tam tikru *Anykščių šilelio* teksto istorijos etapu. Dar kartą įsiskaitykime Mikšytės jau ne sykį cituotą[10] poemos autoriaus 1880 06 23[11] laiško Hugo Weberiui fragmentą – devynioliktąją iš dvidešimt vienos pastabos, pridėtos prie laiške siųstos tarminės *Anykščių šilelio* redakcijos: „Cza dėszimtį eilėlu indėjau radęs pėrrasze atsiųstamė mań isz Kūpiszkio. Matýt kad pirmajamė māno rasztė to nebūwo. Potám ben dwėjatas kąsnėlu dadírbta ir pírmykszczúsna rańkraszczúsna neįraszýta“[12]. Pradėkime nuo komentaro pabaigos – neaišku, kas tie „pirmykščiai rankraščiai“. Baranauskas galėjo turėti galvoje: a) ankstyvą autografą, *KKN* ir *IM* protografą, b) Antono Schiefnerio Augustui Schleicheriui septintajame dešimtmetyje persiųstą ir po pastarojo mirties Weberio rankose atsidūrusį (autorinį?) nuorašą, kuriuo naudotasi rengiant *OT*, c) 1873 m. Leopoldo Geitlerio iš Baranausko Kaune asmeniškai gautą[13] ir *LS* panaudotą autografą etc. Dar kebliau komentuoti, kurie „dvejetas kąsnelių“ „potam“ [vėliau] „dadirbti“ [prikurti, prirašyti]. Mikšytė laikėsi nuomonės, jog pirmuose dviejuose tiriamos citatos sakiniuose kalbama apie Puntuko epizodą, o paskutiniame – apie *IM* iščenzūruotas 275–276 bei 329–336 eilutes[14]. Jau minėjome, kad pas-

[7] Visame straipsnyje numeracija pagal *Raštuose* ir *Rinktinėse* nusistovėjusią 342 eilučių redakcijos numeraciją. *OT* sužymėtos 343 eilutės, nes laikantis europinės mokslinių leidimų praktikos į numeraciją įtraukta ir antraštė, taigi *Kalnai kelmuoti*... traktuojama kaip antroji teksto eilutė. Kazys Alminauskis, Baranausko laiškų Hugo Weberiui publikacijos prierašuose nurodydamas poemos frazes, taip pat sekė *OT* numeracija.

[8] Žr. Mikšytė, 1993, 104.

[9] Apie teksto ir šaltinio perskyrą žr. Paul Eggert, „Document and Text: The 'Life' of the Literary Work and Capacities of Editing“, *Text: An Interdisciplinary Annual of Textual Studies* 7, 1994, 1–24.

[10] Mikšytė, 1964, 183; Mikšytė, 1993, 107.

[11] Mikšytė dviem atvejais (žr. 10 išn.) neteisingai nurodo, kad tai 1880 06 02 laiško prierašas.

[12] „Vyskupo Antano Baranausko laiškai Hugo Weberiui“, parengė Kazys Alminauskis, *Archivum Philologicum* 2, 1931, 87.

[13] Nežinia, kokiu pagrindu Mikšytė nuoskliai tvirtino, jog šis autografas Geitleriui poeto buvo *nusiųstas* į Prahą (žr. Mikšytė, 1964, 182; Regina Mikšytė, „Paaiškinimai“, *Antanas Baranauskas, Raštai* 1, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1970, 443; Mikšytė, 1995, xi; Mikšytė, Stundžia, Daškus, 1995, 504), mat pats Baranauskas 1875 10 16 laiške Weberiui pasakoja, esą „Geitleris iszprásze māno 'Anykszczú szilėlį' pėrskaitysiąs ir sugrąžinsiąs [...]. Būvo pas manę Kaunė kėlatą dėnú [...]“ (žr. *Archivum Philologicum* 1, 1930, 77–78), o 1880 06 02 laiške tam pačiam adresatui visiškai aiškiai teigia: „Tamsta norėjai, kad Anykszczū Szilėlį bucza nusiuñtęs. Māno patės raszýta Geitler'as kaip iszsiwežė, tai ir nebesugrąžino“ (žr. *Archivum Philologicum* 2, 81). Iš Geitlerio 1873 10 03 laiško Baranauskui taip pat aiškėja, kad rankraščius ir knygas jis skolinosi asmeniškai 1873 m. viešnagės metu, žr. „Iš Antano Baranausko lingvistinių ryšių“, parengė Regina Mikšytė, *Literatūra ir kalba* 10, Vilnius: Vaga, 1969, 380–381.

[14] Žr. Mikšytė, 1964, 183; Mikšytė, 1993, 107.

tarųjų atkarpų buvimas ankstyvame autografe nekelia abejonių, todėl vargu ar jos galėjo būti poeto vadinamos vėliau prirašytomis. O ir Mikšytė pirmajame savo monografijos variante buvo taikliai pastebėjusi tam tikrą neadekvatumą: „[...] mūsų dėmesį atkreipia cituotų [turimos omenyje tos pačios čia analizuojamos frazės – *P. S.*] Baranausko samprotavimų abejingumas [...]. Sunku patikėti, jog poetas būtų lengvai pamiršęs neišvengiamos nuoskaudos [dėl cenzūros] kartėlį"[15].

Sintaksinių jungčių logika, o ypač prierašo, išnašos numeriuku susieto su 246 eilute (paskutine „Puntuko epizodo" eilute), funkcija leidžia teigti, kad Baranauskas aptarė ne kelis, bet *tą patį* teksto papildymą, t. y. Puntuko epizodą. Peršokimas nuo veiksmažodžio („indėjau", „nebuvo") prie neveikiamojo dalyvio („dadirbta", „neįrašyta") aiškiai rodo, kad nusakomi veiksmai išsidėstę skirtingose plotmėse – trečiasis citatos sakinys komentuoja pirmojo ir antrojo objektą, o ne įtraukia naują. Vienintelis kliuvinys – paminimos *dvi* prikurtos atkarpos. Bet iš tiesų gi 237–246 eilučių fragmentas nėra vientisas, tai dviejų motyvų derinys. Tik 239–244 eilutės persako akmens legendą, o keturios jas apgaubiančios – byloja apie žmonių ir dievų santykius. 245–246 [*Paskum ant jo...*] eilutės glaudžiai susietos su istorija apie velnio neštą akmenį, tačiau 237–238 [*Gyvendami vienybėj...*] eilutės galėtų būti traktuojamos kaip atskira atkarpa, savo ruožtu prikurtas ankstesnių, 235–236 eilučių, tęsinys, kuris be minties šuolio susijungia ir su 247 eilute – pirminės redakcijos teksto tęsiniu. Žinoma, pastarasis spėjimas – spekuliatyvus, tačiau jis bent jau neprieštarauja tam, ką žinome apie poemos teksto perdavimo aplinkybes.

Papildymo perdavimo apibūdinimas byloja, kad 237–246 eilutės sąlygiškai nedaug vėlesnės už pirmąją poemos redakciją[16] ir jokiu būdu nėra parašytos teksto rengimo *OT* periodu. Tai, jog 1875 m. Weberiui pasiūlius išspausdinti *Anykščių šilelį*, Baranauskas teigė vienintelį turėtą autografą 1873 m. atidavęs Geitleriui ir tik 1879–1880 m. žiemą gavęs nuorašą su papildymais, leidžia Kupiškio nuorašo autorinį protografą datuoti ne vėliau kaip pačia aštuntojo dešimtmečio pradžia. Kadangi septintojo dešimtmečio viduryje poeto eiliavimo įkarštis atlėgo, o įtikimiausias nuorašo siuntėjas iš Kupiškio – tai bičiulis tenykštis klebonas Kleopas Kuzminas (Kozmianas), kuris buvo Baranausko „įsz Akadėmijos mókytinys"[17], galėtume daryti atsargią prielaidą, jog Puntuko epizodas vėlesnis už pirminę redakciją tik keleriais, o ne keliolika metų. Šiaip ar taip, *OT* pirmą kartą paskelbta pilna poemos redakcija susiformavo ir rankraščiais funkcionavo (dalyvavo kultūrinėje apyvartoje) mažiausia dešimtmečiu anksčiau.

## II

Pereikime prie kito ligšiolinių *Anykščių šilelio* redaktorių argumento *OT* naudai – autorizavimo. Nekyla abejonių, kad *OT* redakcija autorizuota – Weberis iš Schleicherio turėto nuorašo perrašytas poemos atkarpas siųsdavo Baranauskui, kuris jas koregavo, o leidėjas su poetu derino bemaž kiekvieną diakritinį ženklą. Maža to, Baranauskas buvo visiškai patenkintas *OT*, tai matyti bent iš kelių jo laiškų. Norint visapusiškai aptarti, ką toks akivaizdus autorizavimas reiškia poemos tekstologijai, reikia atsakyti į du svarbius klausimus: koks teks-

[15] Mikšytė, 1964, 184.

[16] Nesusipratimu laikytinas dokumentinio *Raštų* leidimo komentarų teiginys: „237–246] [*OT*] Atstatytos I publikacijoje [*IM*] *išbrauktos* eilutės apie Puntuką" (*išskirta cituojant – P. S.*, žr. Baranauskas, 1995, 515), nes visi duomenys byloja, kad *IM* protografe šių eilučių nebuvo.

[17] *Archivum Philologicum* 8, 1939, 230.

tualus autorizavimo rezultatas ir koks buvo autoriaus norų, ketinimų, siekių, išreikštų autorizavimo procedūra, turinys[18].

Žvelgdami į *OT* literatūrologiniu požiūriu ir lygindami su *LS*, randame vos vieną svarbesnį teksto skirtumą – 20 eilutės žodžių tvarką: *LS* „dúszių lìnksmina", *OT* „línksmina dûsziū / línksminà dûszią"[19]. Kiti labai negausūs sintaksės, leksikos bei morfologijos lygmens variantai arba sieja *LS* ir *OT* skirdami nuo *KKN*, *ABN*, *IM* (10, 45, 48, 111 eilutės), arba sieja *ABN*, *LS* ir *OT* skirdami nuo *KKN* ir *IM* (20 eilutės atkarpa po cezūros, 28, 50, 57, 61, 71, 75, 139, 152). Pastarieji atvejai laikytini Kairio bei Ivinskio (nesėkmingomis) pastangomis taisyti tarminį tekstą ir tiesiog klaidomis. Įtraukę į šaltinių gretinimo lauką visus užrašymo skirtumus[20], t. y. traktuodami juos dokumentiškai, fiksuotume tūkstančius variantų (skirtingų grafemų tose pačiose teksto pozicijose)[21].

Neketiname čia jų skaičiuoti ir klasifikuoti – tai specialaus, dar tebelaukiančio savo eilės tyrimo uždavinys. Tačiau net preliminariai peržvelgus matyti, kad grafemų lygmenyje bet kuri pomirtinė publikacija (išskyrus dokumentinę, Baranauskas, 1995) *mažiau* skiriasi nuo *LS* ir net nuo labiau įvairuojančios rašybos *KKN*, *ABN*, *IM* nei nuo *OT*. Šio paradokso raktas – *OT* liudijamo tekstualumo pobūdis, kuris konfrontuoja su literatūrinę funkciją turinčiomis atlikti (poezijai skaityti rengiamomis) šiuolaikinėmis redakcijomis.

Visuotinai žinoma, kad ir *LS*, ir *OT* paskirtis buvo lingvistinė. Nors leidėjų numatoma akademinė funkcija ne visuomet prieštarauja literatūrinės vartosenos patogumui ar bent galimybei, tačiau taip pasakyti apie *OT* būtų sunku. Pirmiausia reikia priminti vieną akivaizdybę – iki šiol, sekdami *Anykščių šilelio* šaltinių patikimumo tradiciją įvardijusiais Baranausko tekstologais, kalbėjome apie *OT* kaip apie vientisą šaltinį, tačiau jis liudija du radikaliai besiskiriančius tekstus. Tai, kad dažniausiai jie abu nurodomi kaip vėlesnių publikacijų pagrindas[22], yra patraukianti dėmesį redakcinė anomalija. Patikslinimai, pagal kurį gi *OT* tekstą parengtos plačiausiai vartojamos redakcijos, verčia dar labiau suglumti. Mikšytė teigė: „Sunormintos kalbos [*OT*] tekstas yra pagrindas ne tik *Anykščių šileliui*, bet ir visam Baranausko poetiniam palikimui redaguoti"[23], tačiau tekstologės teikiamoje teksto versijoje ignoruojama Baranausko rašyba bei kai kurie tarmių derinimo nenuoseklumai. Maža to, iš kitos –

[18] Plg. Fredson Bowers, „Authorial Intention and Editorial Problems", *Text* 5, 1991, 49–61.

[19] Mikšytė, nurodydama, kad „H. Vėberio leidime Baranauskas keitė žodžių tvarką eilutėje, patikslindamas kirčio vietą", greta 20 eilutės nekorektiškai pateikė dar ir 10 eilutės pavyzdį (Mikšytė, 1993, 108), tačiau pastaroji teksto vieta *LS* ir *OT* sutampa, o kitas skaitymas paliudytas *KKN*, *ABN* ir *IM*. Tiesa, *LS* skiriasi dar ir 47 eilute: „Nej jû žmónės nèrennka, nej žwẽrys negráužia", tačiau jos skaitymą *OT* – „Aneĩ jû žmónes ŕañka, aneĩ žwẽrys gráužia / Aneĩ jû žmónės reñkà, aneĩ žwẽrys gráužią" – atitinka kiti trys ankstesni šaltiniai, todel *LS* variantas laikytinas recesyviu.

[20] Čia nesvarstome, kokia įvairuojančių grafemų dalis perteikia fonetinį ir morfofonetinį įvairavimą, nes patikimoms išvadoms ligšiolinių lingvistinių tyrimų, mūsų nuomone, nepakanka – Baranausko laiškuose Weberiui apstu komentarų ir net apibendrinančių lentelių (pvz., žr. *Archivum Philologicum* 5, 1935, 172–174), iš kurių įmanu tiksliai rekonstruoti grafemų ir fonemų santykį, tačiau specialiai šiam reikalui skirta analizė nebuvo skelbta.

[21] Šiuolaikiniai tekstologijos teoretikai neabejoja, kad kiekvienas rašmuo, jo grafinė forma ir pozicija puslapyje yra potencialiai reikšminga. Rašybos literatūrinio vaidmens analizę žr. Edward A. Levenston, *The Stuff of Literature: Physical Aspects of Texts and Their Relation to Literary Meaning*, Albany: State University of New York Press, 1992, 33–62.

[22] Žr. 4–6 išnašas.

[23] Regina Mikšytė, „Paaiškinimai", *Antanas Baranauskas, Rinktinė*, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Baltos lankos, 1994, 312; 1970 m. *Raštuose* taip pat nurodyta, kad „dabartinei mokyklai ir visuomenei" skirtas tekstas „parengtas remiantis antruoju [t. y. subendrintuoju *OT*] tekstu ir įsigalėjusia tradicija", žr. Mikšytė, 1970, 445.

tarminės – redakcijos imamos formos tų žodžių, kurie dėl subendrinimo pailgėję griauna silabiką[24]. Naujausiame *Anykščių šilelio* leidime redakcijos pagrindas neeksplikuotas[25], tačiau paanalizavus tekstą akivaizdu, jog tai tikslus tarminio *OT* varianto transponavimas.

Abi šios alternatyvios tekstologinės strategijos kertasi su autorizavimo procedūroje slypinčiu autoriaus intencijos turiniu. Mat Baranausko intencija, tiksliau, sutikimo[26] su Weberio noru publikuoti *OT* sąlyga, buvo labai specifinė. Nepakanka ją apibūdinti tiesiog kaip lingvistinį interesą, nes tuomet pro akis praslystų esminis *LS* ir *OT* skirtumas, pastarojo leidimo taikinys būtų susiaurintas iki patikimų tarmės iliustracijų ir apskritai gerų lietuvių kalbos tekstų pateikimo Europos, pirmiausia vokiečių, akademinei visuomenei[27]. Baranausko ambicija buvo kitoniška. Visuose didžiuosiuose jo gyvenimo projektuose (poezija, lingvistika, matematika) matyti polinkis „'iš dugnio' pažinti rūpimą dalyką"[28], prasismelkti iki fenomenų esmės – išgirsti žvaigždelių plevenimą, suvokti žmogiškojo proto galias ir ribas[29]. „Kalbamokslio" srityje Baranauskas apie kalbą kaip visumą paskelbė „nemaža genialių minčių"[30], artimų šiandienės lingvistikos struktūrinėms ir sisteminėms sampratoms, Louiso Trolle Hjelmslevo ir Polo Garde'o teorijoms[31]. *Fundamentalistinis* Baranausko mokslinės saviraiškos pobūdis[32] lėmė eventualių *OT* funkcijų hierarchiją. Iš susirašinėjimo su Weberiu (kurio nuosekli hermeneutika čia pareikalautų labai daug vietos) bei *OT* įvado matyti, kad šiuo leidiniu pirmiausia siekta pristatyti baranauskišką lietuvių kalbos kaip visumos sampratą. Tą sampratą praktiškai realizavo ir drauge iliustravo polifonetinė ar, tiksliau, kilminė Baranausko rašyba „sulig žodžūgiu", perteikusi jo siūlomą bendrinės rašto kalbos modelį[33]. Nors dėl iškildavusių spaustuvinio šrifto stygiaus, perrašų tikslumo ir panašių keblumų būtent rašybos klausimams korespondencijoje teko daugiausiai dėmesio, jos demonstravimą – kaip svarbiausios intencijos įgyvendinimo priemonę – linkstame laikyti antruoju *OT* tikslu[34]. Pagaliau vos trečioji vieta ketinimų rikiuotėje tenka poeto gimtosios tarmės korektiško pavyzdžio paskelbimui. Būdamas Baranausko (re)konstruojamos sistemingos visumos *fragmentas*, tarminis teks-

[24] Dėl subendrinimo pailgėjusios lytys buvo atmetamos iš esmės visose XX a. redakcijose.

[25] Rengėja kaip šaltinius nurodo *IM* ir abi *OT* redakcijas dokumentuojančius 1995 m. *Raštus* ir 1994 m. *Rinktinę*, žr. Rita Šepetytė, „Pratarmė", *Antanas Baranauskas*, *Rinktinė*, parengė Rita Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2001, 5–7.

[26] „Mäno gësmës: 'Anykszczũ Szilẽlis', nèrà mažiáusio reĩkało isznaũjo spáudinti", – rašė Baranauskas 1876 01 26 laiške Weberiui, toliau dėstydamas, kokiomis sąlygomis sutiktų su naujos publikacijos projektu, žr. *Archivum Philologicum* 1, 99 etc.

[27] Tokių tekstų redakcijos, pavyzdžiui, Schleicherio ar G. H. F. Nesselmanno *Metų* leidimai, tekstologiniu žvilgsniu atrodo gana „svetingi" praprususiam poezijos skaitytojui, paralelaus vertimo į vokiečių kalbą tikslas taip pat buvo ne vien lingvistinis.

[28] Regina Venckutė, „Antano Baranausko lingvistinė korespondencija", *Literatūra ir kalba* 19. Antanas Baranauskas, parengė Regina Mikšytė, Vilnius: Vaga, 1986, 135.

[29] Žr. Anton Baranowski, *O progresji transcendentalnej oraz o skali i syłach umysłu ludzkiego: Studium matematyczno-filozoficzne*, Warszawa, 1897.

[30] Zigmas Zinkevičius, „Antanas Baranauskas kalbininkas", *Literatūra ir kalba* 19, 74.

[31] Žr. Regina Venckutė, „Antano Baranausko kalbinių pažiūrų ištakos", *Ženklas ir prasmė*, sud. Bronys Savukynas, Vilnius: Mokslas, 1986, 172–173.

[32] Matyt, įtikinamiausias Baranausko asmenybės tipo simptomas yra jo parašyta 160 (!) puslapių *recenzija* Jurgio Gyliaus žodynui, kuri, matyt, yra vienas didžiausių šio žanro tekstų lietuvių mokslo istorijoje.

[33] Žr. Regina Venckutė, „A. Baranausko bendrinės kalbos teorija", *Lietuvių kalbotyros klausimai*, 26: Lietuvių kalbos sandaros tyrinėjimai, 1987, 183–188.

[34] Šių Baranausko intencijų reiškimąsi gerokai „susilpnina" bet koks *OT* perleidimas be įvadinės dalies, t. y. lingvistinių komentarų konteksto.

tas *tik tos visumos kontekste* atrodė naudingas ar, greičiau, nekenksmingas[35] – „senója [rašyba, t. y. tarminė redakcija] gì paródys, kaîp tolì mãno szendënînė kałbà nů tarmės $R_4$ atsitráukė“[36]. Simptomiška, jog Baranauskas, piktindamasis vien tarminę redakciją pateikusia *LS* publikacija, Geitleriui priekaištavo dėl aplaidumo, klaidų, tačiau labiausiai – ignoravus poeto norą „kad isz to [leidimo] mókyti wýrai regėtu, kokià dabar yrà máno raszýba“[37].

Sukonkretinę Mikšytės teiginį, jog *OT* rengimo procese poemos autorius „tesidomėjo kalbos klausimais“[38], ir pabrėžę, kad mažiausiai Baranauskui rūpėjo poezijos skaitytojų interesai, grįžkime prie šiandienių redakcijų. Baranauskiško bendrinės rašto kalbos modelio, kurio integrali dalis – grafemų sistema, atsisakymas konfrontuoja su *OT* laikotarpiu poeto turėtais siekiais ir tiesioginiu jo pareiškimu: „Skaitýtojai gi, reiktũ kad rodì butũ gãlą skaitýti teĩp, kaĩp patsaĩ gësminĩkas apskẽlbti geĩdė“[39]. Vadinasi, Baranausko ketinimų neatitiktų net ir tokia teoriškai įmanoma *Anykščių šilelio* versija, kuri būtų grindžiama vien subendrinta *OT* redakcija, tačiau operuotų šiuolaikiniu lietuvių rašomosios kalbos grafemų rinkiniu. Eklektinis dviejų *OT* redakcijų panaudojimas – apskritai nesusipratimas autoriaus intencijų požiūriu, nes sujungiama tai, kas, Baranausko akimis, opoziciška. Maža to, kadangi jam (kitaip nei tarmės pavyzdžiais suinteresuotam Weberiui) rūpėjo, idant paralelus redakcijų publikavimas pirmiausia pabrėžtų subendrintojo varianto ypatingumą, tai tarminės redakcijos publikavimas skyrium (kaip *LS*) vėlgi neatitiktų svarbiausių autoriaus intencijų. Na, o tarminę redakciją transponuojanti teksto versija kertasi su visu tiek Baranausko, tiek jo leidėjo Weberio ketinimų kompleksu. Žodžiu, pirmumo teikimas šaltiniui, kuris autoritetingiausias autorizavimo požiūriu, toli gražu nereiškia, kad tekstologo pastangų rezultatas koreliuoja su autorine intencija.

## III

Atrodytų, kad patenkame į aklavietę – respektuojant Baranausko intencijas įmanomas tik paralelių *OT* variantų arba subendrintos redakcijos *dokumentinis* leidimas, kurį vartoti poezijos skaitymui nepaprastai keblu[40]. Kita vertus, maždaug nuo XX a. devintojo dešimtmečio teorinėse užsienio tekstologų svarstybose stiprėja tendencija atsisakyti redakcinio prieraišumo autorinei intencijai[41] kaip nestabiliai, sunkiai nustatomai ir neišskiriamai susipynusiai su kitais tekstą formuojančiais veiksniais[42]. Siūlomos alternatyvios tekstologijos atramos – socialinės tekstų produkcijos koncepcija bei kontekstualizavimo koncepci-

[35] Plg. Baranausko 1875–1880 m. laiškuose Weberiui kartojamas išlygas ir prieštaravimus, kad būtų perspausdinama tarminė redakcija.

[36] Baranausko 1876 01 26 laiškas Weberiui, *Archivum Philologicum* 1, 100.

[37] Baranausko 1875 10 16 laiškas Weberiui, *ten pat*, 78.

[38] Mikšytė, 1993, 108.

[39] Baranausko 1876 01 26 laiškas Weberiui, *Archivum Philologicum* 1, 100; tame pačiame laiške poetas vartoja „valios“ sąvoką modernia „autoriaus valios“ reikšme: „Mañ gi yrà walà, sawo patẽs darbą teip apskẽlbti, kaĩp mañ paczam tiñka“, *ten pat*, 99.

[40] Dviejų redakcijų paralelus teikimas iš principo problemiškas literatūrinės leidimo funkcijos požiūriu. Paralelius leidimus proteguojantys tekstologai paprastai svarsto atvejus, kai bent vienas variantas yra lengvai paskaitomas, o kitas, komplikuotesnis (faksimilė, archajiška rašyba, fragmentiška redakcija ir pan.), leidžia skaitytojui pasitikslinti rūpimas vietas etc., žr. Peter L. Shillingsburg, „Text as Matter, Concept, and Action“, *Studies in Bibliography* 44, 1991, 65–74. Nė viena iš *OT* redakcijų nėra paskaitoma be specialaus išmanymo ir pastangų.

[41] G. Thomas Tanselle, „Textual Instability and Editorial Idealism“, *Studies in Bibliography* 49, 1996, 1.

[42] Jack Stillinger, *Multiple Authorship and the Myth of Solitary Genius*, New York: Oxford University Press, 1991, 22.

ja[43], – numatančios didesnę atožvalgą į veikalo formavimo metu galiojusias ir dabar aktualias rašymo bei skaitymo praktikas. Ignoruojant autoriaus intenciją, susiaurėja ir pakinta autorizavimo reikšmė – lieka svarbus tik teksto autoriškumo, t. y. priklausymo tam tikro asmens plunksnai, klausimas, o ne autorinių pretenzijų rekonstravimas ir realizavimas. Kitaip tariant, autorizavimas praranda „savaiminę" – autoriaus valios mediatoriaus – vertę ir lieka naudingas tik kaip viena iš priemonių teksto integralumui nustatyti.

Vargiai galėtume tvirtinti, jog ligšioliniai *Anykščių šilelio* leidimai rengti atsižvelgiant į minėtas naujausias tekstologines koncepcijas, radikalizavusias autorinės intencijos principo problemiškumą. Iškélti autoriaus valios lozungą, tačiau praktiškai jį ignoruoti redaktorius skatino tradicija[44] ir rūpestis literatūrine publikacijų funkcija. Dedukavus intuityvias teorines prielaidas, kurios slypi Baranausko tekstologų darbuose, matyti, kad išpažįstamų teksto autoritetingumo kriterijų gana nuosekliai laikytasi. Labiausiai neadekvatus atrodo šaltinių pasirinkimas, tiksliau – vieno šaltinio išskirtinumą suponuojantys argumentai, kurie lėmė kitų šaltinių ignoravimą. Pavyzdžiui, naujausiame leidime[45] aiškiai laikomasi įsitikinimo, kad vertingiausias yra tarminis, subendrinimo nedeformuotas poemos tekstas. Tačiau tuomet būtų natūralu atsižvelgti ir į *LS* (šaltinis perteikia tarminį poemos pavidalą tikriausiai iš to meto, kai Baranauskas dar nebuvo apniktas bendrinio rašto idėjos), o gal net pagal *IM* bei *ABN* 111-oje eilutėje atstatyti „miškas dvėsuoja" vietoj vėlesnio varianto „kvėpuoja". Matyt, lingvistinės aspiracijos lėmė, jog *OT* tekste atsirado hipertarmybių[46], vien jau todėl svarbus kitų šaltinių kontekstas.

Literatūrinės funkcijos ir *Anykščių šilelio* skaitymo tradicijos dominančių sampyna, būdinga visų XX a. antrosios pusės leidimų redakciniams sprendimams, skatintų orientuotis į *IM* arba pagal visų svarbiausių šaltinių duomenis stengtis rekonstruoti *IM* protografą, nes būtent šiais pavidalais prasidėjo kultūrinis poemos įsišaknijimas. O pagrečiui modifikuotas autoriaus intencijos principas leistų tvirtinti, kad svarbiausi yra to laikotarpio šaltiniai, kai poeto intencijos buvo literatūrinės, t. y. ankstyvieji šaltiniai. Priešingai, tiktų be skrupulų dėl autoriaus ketinimų pasitelkti *OT* medžiagą, nes šios publikacijos rengimo periodu Baranauskui mažai rūpėjo poezija[47]. Dar kitaip pakreipus mintį galima tarti, kad spaudos draudimo sąlygomis autorius nesitikėjo platesnės savo kūrinio sklaidos tarp eilinių skaitytojų ir orientavosi tik į specifinę auditoriją, todėl *OT* autorizavimas reiškia lingvistinės, o ne literatūrinės poemos versijos patvirtinimą. Literatūriškai fokusuotos autoriaus intencijos kriterijų bene labiausiai atitiktų antrosios poemos redakcijos (su Puntuko epizodu) ankstyvas užrašymas (pavyzdžiui, iš Kupiškio siųsto nuorašo protografas), kurio rekonstrukciją teoriškai įmanu grįsti *OT* medžiaga. Apibendrinant būtų galima pasakyti: visų redaktorių proteguojamas šaltinis *OT* vertingas ne todėl, kad autorizuotas, jei juo grindžiama versija kreipiamasi į poezijos skaitytoją ir ignoruojama autorizavimo aktu pareikšta Baranausko valia.

[43] Žr. Peter L. Shillingsburg, „The Autonomous Author, the Sociology of Texts, and the Polemics of Textual Criticism", *Devils and Angels: Textual Editing and Literary Theory*, ed. by Philip Cohen, Charlottesville-London: UP of Virginia, 1991, 22–43.

[44] Plačiau žr. Paulius Subačius, „Tekstas, autorius ir tradicija lituanistikos verčių hierarchijoje: Tekstologinis žvilgsnis", *Literatūra* 39–42(1), 2000, 67–77.

[45] Baranauskas, 2001.

[46] Žr. Regina Mikšytė, Bonifacas Stundžia, Marius Daškus, 514.

[47] Plg. Hans Gabler, „The Text as Process and the Problem of Intentionality", *Text* 3, 1987, 107–116.

Pagaliau verta paminėti dar vieną šaltinių atrankos kriterijų, kuris išplauktų iš skrupulingo dėmesio autorizavimui – šio kazuso nenagrinėjome antroje straipsnio dalyje vengdami komplikuoti ir taip jau sudėtingą intencijų apžvalgą. Laiškuose Weberiui poetas smulkiai aiškino *Anykščių šilelio* kalbines ypatybes ir taisė *OT* rengėjo klaidas. Paprašytas pakomentuoti 295 eilutę – patikslinti formas „pagaĩlys" ir „paśgaĩlęs", – Baranauskas 1880 10 15, 19 (rašyta dvi dienas) laiške, Weberio atsiųstame klausimų lape, tarp eilučių įrašė: „[...] mań pagaĩło ir mań pasgaĩło, sakoma ir pasigaĩlaũ pasigaĩlũ. Mažir [=gal] butu geriaus: 'Mĩszkui žmoniũ pasgaĩly: pasgaĩlę'"[48]. Šie tarminis bei bendrinis variantai yra autorizuoti ir vėlesni nei 1880 06 23, 1880 07 08 laiškuose siųstų ir *OT* paskelbtų redakcijų variantai „Mĩszkas žmoniũ pasgaĩlys", „Mĩszkas žmõniũ pasĩgaĩlęs". Funkciškai poeto komentaras tapatintinas su leidėjo ignoruota autorine pataisa publikacijos korektūroje. Vadinasi, autorizavimo / paskutinės autoriaus valios principų derinys reikalautų Baranausko intencijų paisančiame leidime teikti pakoreguotąją frazės formą *Mĩszkui...* T. y. testimonijos statusą turintis laiškas (jo mokslinė publikacija, nes autografas dingęs) šaltinių hierarchijoje pretenduotų į aukštesnę vietą nei *OT*.

* * *

Pasirinktas pagrindinis šaltinis, žinoma, turi įtakos redagavimo strategijai, tačiau profesionalu ir nuoseklu, kai konceptualūs tekstologiniai apsisprendimai dėl leidimo pobūdžio ir funkcijos priimami anksčiausiai ir lemia šaltinių hierarchiją, o ne atvirkščiai. Norėdami įvardyti patikimiausią šaltinį, turime reflektuoti patikimumo prielaidas, kurios koreliuotų su tekstologinio darbo tikslu. Kitaip tariant, patikimumas yra reliatyvi, nuo redakcinės sampratos priklausanti kategorija, ypač – kai autorinį tekstą perteikia ne vienas užrašymas. Žinoma, kad *OT* yra patikimas *Anykščių šilelio* šaltinis. O ar jis patikimiausias ir *kodėl* – turėtų kaskart iš naujo spręsti būsimų leidimų rengėjai.

[48] *Archivum Philologicum* 2, 99.

**THE TEXT OF THE "MOST CREDIBLE" SOURCE OF THE *ANYKŠČIŲ ŠILELIS*: BETWEEN LINGUISTICS AND POETRY**

**Paulius Subačius**

Summary

The article discusses of credibility of the texts considered to be the source of Antanas Baranauskas' poem *Anykščių šilelis* in the light of textual criticism. The philological analysis and the juxtaposition of the concepts of the authorial intention with the social text production enable the deconstruction of the traditional arguments in favour of *Ostlitauische Texte* (1882). The argument of the article is that the full edition of the poem was produced and circulated in the form of manuscript at least a decade before it was published. The inner contradiction of preceding publications of *Anykščių silelis* is also revealed in the article: although they are based on the concept of the authorial intention, its reconstruction is contradicted by the principles employed in editing. It is impossible to prepare the edition of a text suitable for

literary usage on the basis of this concept because Baranauskas tried to achieve specific linguistic purposes in his *Ostlitauische Texte*. It is implied that if the function and theoretical assumptions of contemporary editions were clearly formulated, the importance other sources of the poem would be reminded of.

Gauta 2002 09 03
Priimta publikuoti 2002 09 27

*Autoriaus adresas*:
Literatūros istorijos ir teorijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2743 Vilnius
El. paštas: pvsu@takas.lt